

הרב דניאל לנדר
ר"מ, ישיבת בית דוד

בענין חיוב די מחסורו

הנה בכתובות דף סח. תנן התם אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו, ולא והתניא היה משתמש בכלי זהב ישתמש בכלי כסף בכלי כסף ישתמש בכלי נחושת, ומסיק רב פפא דלא קשיא כאן קודם שיבא לידי גיבוי כאן לאחר שיבא לידי גיבוי. והנה ע' שם דפירש רש"י דקודם שיבא לידי גיבוי קאי אהיכא דרוצה ליטול מלקט שכחה ופאה שאם אין לו מאתים זוז אע"פ דאם היה מוכר כלי תשמישו היה משיג מאתים זוז מכ"מ דינא הוה דאין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו ורשאי ליטול, ולאחר שיבא לידי גיבוי פירושו הוא דאם נטל מלקט שכחה ופאה כשהיה עשיר ובא ב"ד עכשיו לגבות ממנו מה שלקח שמחייבין אותו למכור כלי תשמישו אם אין לו כדי לשלם. אמנם ע' שם בתוס' ד"ה כאן שהביאו פירוש ר"ת דמה דקאמר רב פפא קודם שיבא לידי גיבוי הוא כמו שפירש"י דקאי אמי שאין לו מאתים זוז דיכול ליקח מלקט שכחה ופאה ואע"ג דיש לו כלי כסף וכלי זהב שוה יתר ממאתים זוז, מיהו לאחר שיבא לידי גיבוי פירושו דהיינו קופה של צדקה דאינו רשאי לגבות ממנה אא"כ מוכר כליו, וכן כתב הטור בסימן רנ"ג וז"ל והא דאין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו של כסף וזהב דוקא כ"ז שאין צריך ליטול מקופה אלא מקבל בסתם מיחידים ומקרוביו ויכולין ליתן לו וא"צ למכור כליו אבל אם בא ליטול מהקופה של צדקה לא יתנו לו אלא ימכור כליו עכ"ל וכן ע' בש"ע דנקט המחבר הך חילוקא. וצריך ביאור בשיטה זו חדא, מ"ש קופה של צדקה מלשו"פ והרי תרווייהו הויין ממון עניים ומנ"ל לחלק ביניהם, ועוד דהיאך ילף דמותר לגבות צדקה מן יחידים אם אין לו מאתים זוז ואין מחייבין אותו למכור את כלי תשמישו, והרי הך דינא דאין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו הוי מהמשנה בפאה פ"ח מ"ח ואיירי בענין לקט שכחה ופאה דהוי ממון עניים ואינו דומה לנוטל מן היחיד?

ואשר יראה לפרש בזה דהנה לכאורה צ"ב דמה היא בעיית הגמ' אי הוי אפשר לאדם שיש לו כלי כסף וכלי זהב ליטול מן הצדקה והרי פשיטא דאין זהו מחמת שהוא הוי עני דהא יש לו כלי כסף וכלי זהב, אלא נראה לפרש דמה דאין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו היינו מחמת חיובא דדי מחסרו דהא חלק מן מצות צדקה הוא ליתן צדקה לאדם כדי להשלים חסרונו דהיינו כל מה שהיה רגיל בו, וא"כ ה"נ כיון דדרכו הוא להשתמש בכלי כסף ובכלי זהב אם יחייב אותו למכור כלי תשמיש יחשב כאילו חסרו ממון ויעבור על חיובא דדי מחסרו. שו"ר שכך ביאר הלבוש מלכות בסוגיין. (וע"פ זה יש להבין מה דפסק הטור דהא דאין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו היינו דקא כלי אכילה ושתיה ומלבוש וכיוצא בהן דהנה הך דינא דדי מחסרו הוי דוקא בכלים שהוא משתמש בהם כדמבואר בריש סימן ר"נ וכלים חוץ מאלו לא חשובי ככלי תשמיש ולכן מחייבין אותו למכור). אמנם בהא יש להסתפק אי הך חיובא דדי מחסרו הוי חיוב דרמיא על כל יחיד ויחיד או דהוי חיוב דחל על הצבור דהנה שמעתי ממו"ר מרן הגר"ד סולוביצ'יק שליט"א דביאר בשם הגר"ח זצ"ל דאיכא ב' חיובים בצדקה, חובת יחיד וחובת צבור, ומקורן הן ב' פרשיות נפרדות בתורה בענין צדקה דבפרשת בהר כתיב וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך דהיינו

דהצבור מחוייב להחזיק ידי עניים, ובפרשת ראה כתיב כי יהיה בך אביון מאחד אחיך לא תאמץ את לבבך והיינו דכל יחיד ויחיד מישראל חייב ליתן צדקה. וע"פ זה תירץ הגר"ח קושית תוס' ב"ב דף ח'. ד"ה אכפיה לרב נתן דלמה ב"ד כופין בצדקה והרי צדקה הויא מ"ע שמתן שכרה בצדה, והרי קיימא לן דכל מ"ע שמתן שכרה בצדה אין ב"ד כופין עליו דביאר רב חיים דהא האי כללא הוי דוקא במצוה שהיא חובת יחיד, אבל במקום דהוי מצוה דחלה גם על הצבור כגון צדקה דהצבור בתורת צבור חייבין להחזיק ולתמוך עניי העיר הרי אע"ג דהויא מ"ע שמתן שכרה בצדקה מכ"מ חייבין הן לגבות צדקה וכופין ע"ז. ונ"ל דהך חיובא דדי מחסרו הוי דוקא חובת יחיד דאין הצבור מחויב רק ליתן צדקה למי שאין לו כסף כדי חייו דזהו עצם מצות צדקה דרמיא על הצבור. ונראה להביא ראיה לדברינו מהגמ' ב"ב ט' דאיתא שם דעני המחזר אחר הפתחים אין נזקקין לו והוא מתוספתא דפאה פ"ד, אך בגמ' חידש דאע"ג דאינו מחויב ליתן לו מתנה מרובה אבל מכ"מ נזקקין לו למתנה מועטת. ובפרש"י שם דכתב וז"ל אין נזקקין לו לתת מעות מן הקופה אחרי שלמד לחזר על הפתחים דיו בכך עכ"ל וכן ע' בתוס' והרא"ש שפירשו דהל' זו איירי דוקא בקופה של צדקה, וצ"ב דמ"ש גבאי צדקה מכל יחיד ויחיד? ובאמת ע' בהרמב"ם פ"ז מהל' עניים הל' ז' דמשמע מדבריו דהל' זו איירי אף ביחיד. ונ"ל דכיון דעצם חובת צדקה דרמיא על הצבור הוא להחזיק ידי עניים שאין להם עכשיו ממון כדי חייו, וכמו שבארנו, א"כ בעני המחזר אחר הפתחים אין הצבור חייבין לתת לו צדקה (ורק נותנים לו מתנה מועטת כדי שיתנו לו אחרים, וע' בגמ') דכיון דחוזר על הפתחים יש לו ממון כדי חייו. מיהו יחיד כן הוי חייב ליתן צדקה ואפילו מתנה מרובה לעני המחזר אחר הפתחים דכיון דעיקר מצות צדקה חלה על היחיד וחייב הוא לתמוך עניי העיר וליתן צדקה לכל מי שצריך מש"ה הוי חייב לתמוך עני המחזר אחר הפתחים דהא הוי צריך ממון צדקה. (ואף דדעת הרמב"ם היא דקאי גם על יחיד, ע' בטור שפירש טעמו דיחיד רק חייב ליתן מתנה מרובה היכי דהעני רק מבקש ממנו אבל אם הוא חוזר על הפתחים ושואל מכמה בנ"א אז אין כל יחיד ויחיד חייב לשלם לו מתנה מרובה אלא יתן לו רק דבר מועט, וע' בב"י) ועוד נראה להביא ראיה לדברינו דדי מחסרו הוי דוקא חובת יחיד מהא דק"ל הרמב"ם הל' די מחסרו בתוך הדינים השייכים להחובת צדקה דרמיא על היחיד, דהנה ע' בהרמב"ם פרק ז' וח' מהל' מתנות עניים דהביא שם ההל' של החובת יחיד בצדקה ובתוכם כתב החיוב ליתן צדקה די מחסרו ולא כתב הך דינא בפרק ט' דהוי מדבר שם בדיני צדקה השייכים להצבור. ובמיוחד ניחא דברינו לפי הביאור של הגר"ח דהנה אחד מן הדינים שנכתב בפרשת ראה דהיא הפרשה שמתעסקת עם החובת צדקה דרמיא על כל יחיד ויחיד הוי החיוב ליתן צדקה די מחסרו. והנה לפי סברתינו מבואר היטב הך חילוקא שהובא בטור ובש"ע בין אם גובה מן היחיד ובין אם גובה מן הצבור דכיון דמי שיש לו כלי כסף וכלי זהב ופחות ממאתים זוז הוי גובה בתורת די מחסרו, וכמו שבארנו, ע"כ אינו יכול לגבות אלא מן יחידים אבל לא מן הצבור דהרי פטורין הצבור מהך חיובא, ומשווה אינו יכול לגבות מקופה של צדקה אם יש לו כלי כסף וזהב.

אמנם אע"ג דדברי הטור והמחבר מיושבים היטב בטעמם וכמש"כ, אכתי קשה מה שהקשינו לעיל דהרי הך דינא דאין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו הוא מהמשנה בפאה ואירי בענין לקט שכחה ופאה וא"כ למה פסקינן שאם בא לגבות מקופה של צדקה דכן מחייבין אותו למכור כלי תשמישו והלא לכאורה לשו"פ הוי שוה לקופה של צדקה והיאך אפשר לחלק ביניהם? והנל"פ בזה ע"פ מה ששמעתי ממו"ר נר"ו דשאני צדקה ממתנות

כהונה ומתנות עניים דמתנת כהונה או מתנת עניים הוי הממון של הכהנים או הממון של העניים משא"כ צדקה דלא הויא ממון עניים אלא הוי רק חלות שם צדקה בלבד שמצותה היא להחלק לעניים. (וראיה דיש חלות שם צדקה על מעות צדקה היא שיטת הרמב"ם בפרק ח' מהל' מ"ע הל' ב' דיש התפסה בצדקה, וע"כ דיש חלות שם בעצם בחפצא דאל"כ במה הוא מתפיס.) והוכיח מו"ר נר"ו חילוק זה מהגמ' ב"ק דף צג. דהפושע בצדקה פטור משום דכתיב לשמור למעוטי מה שהיה ברשותו רק משום לחלק לעניים, וכן פסק הרמב"ם בפרק ה' מהל' שאלה ופקדון. ולכאורה קשה טובא דהא שיטת הרמב"ם בפרק ב' מהל' שכירות הל' ג' היא דפשיעה הויא כמזיק וחייב אפילו אקרקעות ועבדים והקדשות ואע"ג דהוי פטור עליהן ביתר דיני שמירה, וא"כ צדקה נמי דאף אי ליכא בה חיובי שמירה מכ"מ הול"ל דחייב בפשיעה מטעם מזיק? ותירץ דבהקדשות וקרקעות הרי יש בעלים גמורים ומש"ה יש בהן חיוב פשיעה אבל צדקה ליכא בעלים המפקידים כלל דאין בעלות ממון לצדקה ולכן אף אפשיעה פטור דלמי יתחייב. (אבל אי לאו האי קרא דלשמור ולא לחלק הוה ס"ד דאכתי הוי שומר לה בעלים שנתנו לו המעות כדי לחלק קמ"ל דאין עליו דין שומר להם). ועוד הוכיח זה משיטת הרמב"ם בדין בל תאחר דהנה בפרק ח' מהל' מתנות עניים הל' א' כתב וז"ל הצדקה הרי היא בכלל הנדרים לפיכך האומר הרי עלי סלע לצדקה או סלע זו לצדקה חייב ליחנה לעניים מיד ואם איחר עבר בכל תאחר שהרי בידו ליתן מיד ועניים מצוין הן עכ"ל הרי דאינו עובר משום בל תאחר בצדקה אא"כ נדר לצדקה ולא קיים נדרו, אך ע' בהרמב"ם פרק י"ד מהל' מעה"ק הל' י"ג דכתב וז"ל אחד נדרים ונדבות עם שאר הדברים שאדם חייב בהן מערכין ודמים ומעשרות ומתנות עניים מ"ע מן התורה שיביא הכל ברגל שפגע בו תחילה . . . עברו עליו שלשה רגלים . . . ה"ז עובר בל"ת שנאמר לא תאחר לשלמו עכ"ל הנה בנדבים ובנדבות ומתנות עניים איכא חיוב ב"ת משום שאם לאחר ג' רגלים לא נדר ולא קיים מצותו, ויש לעיין דבמה שאני מצדקה דרק עובר בב"ת אי נדר ולא קיים נדרו דבצדקה אי העלים עינו מעני ולא נתן לו צדקה רק עובר על מצות פתח תפתח ולא דלא תאמץ את לבבך ואינו עובר משום ב"ת וא"כ גם בחטאות ואשמות ומתנות עניים הול"ל דחייב בב"ת רק אי נדר ולא קיים נדרו? ועוד יש לעיין דאמאי אין דין של ג' רגלים גם בצדקה דאי לא קיימי עניים שמחויב הוא לחזר אחריהן כדי לקיים נדרו. (ובאמת כ"ה שיטת תוס' בר"ה) ותירץ מו"ר נר"ו דהנה איכא ב' דינים בב"ת, דבל תאחר של חטאות ואשמות ומ"ע נובע מהתחייבות ממון דרמיא עליו דמשום שלא קיים מצותו והתחייבות ממונות השייכא בה עובר בב"ת. אמנם הב"ת בצדקה אינה משום שלא קיים החיוב ממונות דהלא בצדקה ליכא בעלות שהרי צדקה אינה גברא שיש לו בעלות ממון דאין ממון צדקה חשיבי כממון עניים וא"כ א"א למימר שחייב ממון לצדקה, אלא ע"כ דהבל תאחר בצדקה הוא רק משום שמאחר לקיים נדרו כפי הצורך והשעור להצורך הוא כשקיימי עניים. דאי הוי חיוב ממון היה א"א לחלק בין צורך לאין צורך) וגם מתבאר היטב לפ"ז שיטת בעה"מ בפרק ד' דב"ק דלא אמרינן אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט בצדקה כיון דבצדקה ליכא בעלות ממונות.

אשר לפ"ז הרי מתישבא היטב פירוש ר"ת שהובא בטור ובש"ע דחלוק דין מתנות עניים מצדקה, דלקט שכחה ופאה הויין ממון עניים בקנינים דהיינו הממון של שבט העניים, וממילא דהבא ליטול מלשו"פ כיון דהוי מחייבין אותו למכור כלי תשמישו. שהרי הוא רק צריך צדקה כדי מחסרו וחשוב כעני, יש לו ליטול מלקשו"פ. אמנם כשרוצה ליטול מקופה של צדקה דלא הוי ממון עניים אלא ממון הצבור שמצותה היא להחלק לעניים א"כ מחייבין אותו למכור כלי

תשמישו דהא הצבור בתורת צבור פטורין מדי מחסרו. וכן ע' בגמ' ב"ב דף חי. תוס' ד"ה ולשנותה ובהשמטות לשטמ"ק בגמ' ערכין דף ו: דהתיר ר"ת לעשות כל צרכי העיר מקופה של צדקה וע"כ דקופה של צדקה לא הויא ממון עניים אלא ממון הצבור וא"כ התיר להשתמש בקופה של צדקה לצרכי הצבור, ואזיל ר"ת לשיטתו דפירש דלאחר שבא לידי קופה של צדקה דמחייבין אותו למכור כלי תשמישו כיון דהוי ממון הצבור והצבור פטורין מדי מחסרו.

אולם ע' ביו"ד ס' ר"נ ס"ע דכתב הרמ"א וז"ל ונראה דכל זה בגבאי צדקה או רבים ביחד אבל אין היחיד מחויב ליתן לעני די מחסרו אלא מודיע צערו לרבים ואם אין רבים אצלו יתן לו היחיד אם ידו משגת וכמו שנתבאר בסימן רמ"ט עכ"ל ולכאורה משמע להיפך מדברינו דדי מחסרו הוי לכתחילה חובת צבור ולא חובת יחיד, וקשה דא"כ אמאי הסכים למה שכתב המחבר בס' רנ"ג דדוקא דאם נוטל מצבור שמחייבין אותו למכור כלי תשמישו, ואדרבה מהצבור הול"ל דהוי יותר קל ליטול כיון דגובה בתורת די מחסרו. אמנם אי נעיין בדברי הרמ"א נראה דלא הוי קשה כלל דהנה בסוף דבריו כתב דאם אין רבים אצלו יתן לו היחיד רק אם ידו משגת, ומרמז למה דכתב בס' רמ"ט דאל יבזבו יותר מחומש נכסיו וא"כ נראה דס"ל להרמ"א דכיון דסכום די מחסרו הוי הרבה מאד כגון דאין לו בית או שהיה דרכו בעבדים וסוסים מש"ה יחיד יכול לומר דאקיים חובתי כחלק מן הצבור וכלך אצל רבים דמהם כולם תקבל שעור די מחסורך, אמנם הכא בסימן רנ"ג הרי העני אינו מבקש הרבה דמים בתורת די מחסרו ואלא רק כסף משום אוכל, אך משום דיש חיוב די מחסרו אין מחייבין אותו למכור כליו, וא"כ אם בא ליטול מן היחיד כיון דהוי חייב בדי מחסרו אין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו, אבל אם בא לגבות מן הצבור כיון שאין מחויבין בתורת צבור בדינא דדי מחסרו א"כ מחייבין אותו למכור כלי תשמישו, ושאני מה דכתב הרמ"א בסימן ר"נ דכיון דהתם מבקש ממון הרבה בתורת די מחסרו מש"ה הצבור בתורת הרבה יחידים נותנים לו דהיחידים הכי הם נותנים לצבור כסף כדי לקיים החובת די מחסרו שמוטל עליהם במקום שהעני מבקש סכום גדול.